

Marek Jeżewski

"Granice Europy - granice filozofii :
filozofia a tożsamość Rosji", Kraków
2007: [recenzja]

Studia Philosophiae Christianae 44/2, 288-293

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Granice Europy. Granice filozofii. Filozofia a tożsamość Rosji, red. Włodzimierz Rydzewski i Leszek Augustyn, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2007, ss. 280.

W serii *Jagiellońskie Studia z Filozofii Rosyjskiej* ukazała się już piętnasta pozycja książkowa poświęcona zagadnieniom i problemom myśli rosyjskiej. Od ośmiu lat w serii tej ukazują się książki, które są monografiami, zbiorami artykułów, czy też wydanymi w formie zbiorczych prac materiałami pokonferencyjnymi. Warto zaznaczyć, że w serii tej zostało wydane w 2005 roku monumentalne dzieło, liczące blisko 870 stron, pt. *Zarys myśli rosyjskiej od oświecenia do renesansu religijno-filozoficznego* autorstwa wybitnego znawcy myśli i historii Rosji Andrzeja Walickiego. Należy też wspomnieć, że radość z wydania kolejnej pozycji przyćmiła autorom i redaktorom śmierć twórcy serii i przewodniczącego jej rady programowej prof. dr hab. Włodzimierza Rydzewskiego, który – jak pisze autor wstępu do omawianej książki – „był jej *spiritus movens* i dobrym duchem jednocześnie – zabiegał o autorów i często wspierał ich w długich miesiącach pracy. Troszczył się o środki finansowe na wydanie kolejnych tomów. To on przekonywał wątpiących, że badania nad myślą rosyjską mają sens i warto je prowadzić, zwłaszcza w kraju, który – jak pisał jeden z ukochanych Jego filozofów – poważnie myśląc o swoim dniu jutrzejszym, musi poznać Rosję i zrozumieć ją lepiej, niż ona sama to czyni” (s. 7-8).

Granice Europy. Granice filozofii. Filozofia a tożsamość Rosji to trzynasta książka wspomnianej serii (kolejne dwie książki z tej serii, które ukazały się w 2008 roku to: *Uzasadnienie dobra* Włodzimierza Sołowjowa oraz *Oczyszczenie przez burzę. Włodzimierz Ern i moskiewscy słowianofile wobec pierwszej wojny światowej* Michała Bohuna), w której skład wchodzi referaty z konferencji zorganizowanej przez Zakład Filozofii Rosyjskiej Instytutu Filozofii UJ w dniach 29–30 października 2004 roku. Najogólniej rzecz ujmując, trzynasty tom serii poświęcony jest problemom granic. Artykuły podzielone są na trzy grupy, które jako całość ogniskują się wokół wspomnianych zagadnień granic i prób ich przekroczenia. O jakie granice chodzi?

Pierwsza część książki pt. *Transgresje* porusza problemy wzajemnych relacji między rosyjską myślą filozoficzną a zachodnioeuro-

pejską tradycją filozoficzną. Rozdział zawiera następujące artykuły: „*Europejskość*” i „*rosyjskość*” *filozofii rosyjskiej* Jana Krasickiego, *Granice zachodniej filozofii i wschodniej ortodoksji w rosyjskiej myśli religijnej* Marka Kity, *Tendencja neoplatońska w filozofii rosyjskiej* Janusza Dobieszewskiego, *Pytać o Rosję, pytać o siebie... Uwagi badacza* Mariana Brody, *Myśl rosyjska i zmienne granice Europy. Studium przypadku* Michała Bohuna oraz *Polskie i rosyjskie „zaprogramowanie kulturowe” (ze wstępu do Katalogu wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan)* Andrzeja de Lazari.

Druga część pt. *Tożsamość i obcość* zawiera teksty poświęcone wybranym problemom rosyjskiej filozofii, które wskazują na jej podwójną orientację – rosyjską i europejską. Tytuły tych artykułów to: *Recepcja empiryzmu i jego rola w filozofii* Włodzimierza Sołowjowa Andrzeja Ostrowskiego, *Sergiusza Bułgakowa sofiologia śmierci* Lilianny Kiejzik, *Rosyjskie zmagania z rozumem Zachodu. Sergiusza Bułgakowa przyczynek do herezjologii filozoficznej* Leszka Augustyna, *Cóż po filozofii? Lew Szestow i Richard Rorty* Marka Styczyńskiego, *Idee i perspektywy filozofii neowszechjedności* Wiaczesława I. Moisiejewa a także *Tragedia dobra, tragedia zła. Filozofia moralna* Sergiusza Hessena Zbigniewa Wieczorka.

Trzecia część zatytułowana *Inspiracje* zawiera artykuły, których tematyka wychodzi poza dosłowne rozumienie znaczenia granicy, zarówno filozoficznej, geograficznej, jak i historycznej. Teksty te prezentują dalszą gamę tradycyjnych tematów podejmowanych na gruncie rosyjskiej filozofii, ukazują także jej związki z polską myślą filozoficzną. W tej części zamieszczone są następujące artykuły: *Problematyka cierpienia w rosyjskiej filozofii* Adama Sawickiego, *Anarchistyczna tożsamość Rosji* Antoniego A. Kamińskiego, *Czas jako kategoria zachodnioeuropejskiej filozofii a koncepcja wieczności* M. Bierdiajewa, *Ich konsekwencje i znaczenie dla współczesnego człowieka* Sebastiana Damy, *Obiektywistyczny paradygmat filozofii i nauki a język sztuki (na przykładzie koncepcji filozoficznej Michała Bachtina)* Haliny Rarot, *Próby przezwyciężenia Rozumu Europejczyka w filozofii słowiańskiej* Adama Karpińskiego, *Obraz Rosji w polskiej myśli filozoficznej XIX wieku* Jacka Uglika oraz *Rozważania nad „Nowym Średniowieczem”* Bierdiajewa – *utopia historycznej roli Rosji* Beniamina Lazara.

Jak widać, zakres problematyki poruszanej w książce jest tak szeroki i różnorodny, że próbując ją streścić i zrecenzować, trzeba ograniczyć się do kilku przewodnich motywów. Wydaje się, że takimi głównymi problemami, które co raz powracają w wymienionych artykułach, są: zagadnienie specyficznej swoistości i podobieństw filozofii rosyjskiej z filozofią zachodnioeuropejską, kwestie związane z próbami przekroczenia ograniczeń filozofii zachodnioeuropejskiej (wszelkie próby stworzenia wszechogarniających syntez, wykraczających nieraz poza granice racjonalności, a także i samej filozofii), granice rozumiane jako różnice (wydaje się, że czasem nieprzekraczalne) w „zaprogramowaniu kulturowym” Rosji i pozostałej części Europy, w tym także Polski oraz problem cierpienia i śmierci interpretowany filozoficznie.

Jeśli chodzi o relację filozofii rosyjskiej do tradycji intelektualnej Zachodu, należy stwierdzić, jak podkreślają autorzy, że rzeczywiście można mówić o pewnej jej odrębności i różnicach. Nie należy jednak, jak pisze w swym artykule Jan Krasicki, w sposób upraszczający i błędny ostro przeciwstawiać filozofii rosyjskiej zachodnioeuropejskiemu sposobowi uprawiania filozofii. Wspomniany autor przestrzega przed myślowym anachronizmem i twierdzi, że oddzielanie ich jest jednym z najbardziej utrwalonych stereotypów i pojęciowych „klisz”. Krasicki przytacza słowa Borysa Wyszczesławcewa, który pisał: „Podstawowe problemy filozofii światowej są rzeczą jasną dla filozofii rosyjskiej i w tym sensie nie istnieje żadna specyficznie rosyjska filozofia. Istnieje jednak rosyjskie podejście do światowych problemów filozoficznych, rosyjski sposób ich przeżywania i rozważania” (s. 14). Także Marek Kita zauważa, że rosyjski sposób rozwiązywania problemów filozoficznych różni się od „zachodniego” co do formy, lecz nie co do treści. O jaką różnicę formy chodzi? Odwołując się do ogólnej idei omawianej książki, czyli idei granic, można powiedzieć, że rosyjskość filozofii polega na tym, że staje ona na rozmaitych granicach, poszukując wszechogarniającej syntezy, dążąc jednocześnie do „żywych, a nie abstrakcyjnych przekonań”. Kita, w dalszej części swych rozważań, starając się scharakteryzować specyfikę bycia filozofem rosyjskim (religijnym), pisze, że wykracza on w swych rozważaniach zarówno poza obszar filozofii w rozumieniu zachodnim, jak i nie mieści się w schemacie teologa jako kogoś, kto ogranicza się tylko do medytacji nad

Objawieniem, lecz stara się też być prorokiem. Tak samo sprawę widzi Halina Rarot, starając się ukazać, że filozof rosyjski traktuje filozofię jako poznanie mądrościowe, uchwytyjące sens świata, natomiast genezy takiego podejścia należy upatrywać w tradycji wschodnich Ojców Kościoła (nie bez powodu Marek Kita nazwał Włodzimierza Sołowjowa współczesnym Ojcem), którzy rozwijali koncepcję poznania sercem w opozycji do zachodniego modelu, w którym filozofia samoogranicza się i dąży do naukowości, obiektywizmu i uniwersalności metod (paradygmat obiektywistyczny) i pomija pozaracjonalne sposoby „doświadczenia” rzeczywistości. Dla Rosjan, prawda jest zawsze prawdą „żywą”, do której nie może dotrzeć ludzki rozum kierujący się jedynie prawidłami wnioskowania logicznego. Zawsze jest ona konkretna, dynamiczna, antynomiczna (nie bez powodu dla wielu rosyjskich filozofów inspiracją był Heraklit czy Hegel). Duch filozofii rosyjskiej nie przeciwstawia podmiotowi przedmiotu, jak czyni to klasyczna filozofia zachodnia. Rarot pisze, że „rosyjska świadomość ma do czynienia nie z przedmiotem stojącym na zewnątrz podmiotu, lecz z tajemnicą, w której podmiot tkwi” (s. 230).

Mimo różnic w spojrzeniu na sposób uprawiania filozofii i jej granice, myśl rosyjska genetycznie zakorzeniona jest w zachodniej filozofii. Janusz Dobieszewski, ukazując tendencję neoplatońską w filozofii rosyjskiej, wskazuje, że charakteryzuje się ona względną autonomią, lecz czerpie inspiracje z jak najbardziej europejskiej tradycji filozoficznej, m.in. z Heraklita, Plotyna, patrystyki, Pseudo-Dionizego, Mikołaja z Kuzy, Boehmego, Schellinga czy z Hegla. Jej charakterystycznymi cechami są natomiast: maksymalizm, płynność granicy między filozofią a religią, ontologizm (kwestia bytu ważniejsza od kwestii poznania), intuicjonizm (mistycyzm) połączony z niezautonomizowanym aspektem racjonalistycznym, dialektyzm, antynomiczność, dynamizm (fascynacja relacją Bóg – świat), materializm religijny (świętość materii), nastawienie historyzoficzne oraz antropologizm z akcentem na wspólnotowy wymiar ludzkiego bytu.

Autorzy tekstów zamieszczonych w omawianej pozycji skupiają się także na specyficznej cesze rosyjskiej myśli, o której wspomiano już wyżej, mianowicie na próbach przekroczenia ograniczeń zachodniej filozofii i stworzenia wszechogarniających syntez. Marian

Broda pisze, że tendencja ta wynika z tego, że „w wyrosłej na glebie prawosławia umysłowości, kulturze i w ogóle rzeczywistości rosyjskiej – odznaczającej się silniejszą niż na Zachodzie intensywnością eschatologiczną, szukającej całości, reintegracji totalnej, zdolnej przezwyciężyć, pojmowaną jako skutek Upadku, wyzwanie i stan przejściowy, samodzielność poszczególnych sfer życia, typów wiedzy, porządków sensu – spotęgowana zostaje potrzeba pospiesznej totalizacji sensu i, odpowiadające jej, tendencje do bardziej bezpośredniego połączenia zagadnień i treści społeczno–politycznych, ekonomicznych, światopoglądowych, religijnych czy historiozoficznych z filozoficznymi” (s. 55). Autorzy zgodnie stwierdzają też, że tendencja ta wynika stąd, że – posługując się słowami Wysześlawcewa – myślenie wschodnie jest „zawsze relatywne w stosunku do Absolutu” (rozumianego różnorodnie, ale – jak zauważa Dobieszewski – w każdym przypadku dynamicznie). Filozofia rosyjska zawsze zmierza do przekroczenia granic wąsko pojętej filozofii, nigdy nie traktuje zagadnień epistemologicznych jako centralnych (Broda), dąży do całościowego poznania, czego przykładem może być analizowana przez Andrzeja Ostrowskiego filozofia wszechjedności Sołowjowa, która jest poznaniem całościowym integrującym poznanie filozoficzne z teologicznym i naukowym. Także prezentowani Sergiusz Frank i Sergiusz Hessen (Zbigniew Wiczorek) w różnych aspektach zmierzali, odpowiednio – do wszechogarniającej pełni w ontologii oraz do zasady wszechodpowiedzialności w etyce.

Można też zauważyć pojawiający się i analizowany na różnych płaszczyznach problem różnic w mentalności Rosjan i Europejczyków z Zachodu (w tym Polski). Badacze zwracają uwagę na ich odmienne „zaprogramowanie kulturowe”, inne spojrzenie na kwestię władzy, państwa, imperialności Rosji (Andrzej de Lazari), anarchizm jako składową cechę rosyjskiej tożsamości oraz umiłowanie wolności (Antoni Kamiński). Pokazane są także różnice w pojmowaniu relacji między Polską i Rosją na podstawie analizy twórczości polskich filozofów XIX wieku (Jacek Uglik).

Czwartym motywem pojawiającym się w różnych miejscach (szczególnie w artykułach Adama Sawickiego i Lilianny Kiejzik) jest problem cierpienia i śmierci oraz sposób analizy tych fenomenów przez rosyjskich filozofów. Krasicki wprost stwierdza, że pytanie o zło jest fenomenem rosyjskiej filozofii. Badacz myśli rosyj-

skiej Tomas Spidlik parafrazuje Kartezjusza i pisze, że w rosyjskiej wersji jego znane *adagium* mogłoby brzmieć: „cierpię więc jestem”, ponieważ Rosjanin nie udowadnia swojego istnienia, ale boleśnie je odczuwa, w swoich badaniach wychodzi od własnej egzystencji. Pytanie o zło w filozofii rosyjskiej jest niezależne od zachodnich kanonów myślowych, czyli prywatnego ujęcia zła świętego Augustyna i jego nowożytnych kontynuacji w teodycei Leibniza. Adam Sawicki dodaje, że rozważania o złu prowadzone są w duchu gnostrycko–manichejskim, gdzie akcent pada na przeżywanie zasadniczej grzeszności świata i jego nasycenia cierpieniem i złem. Próba odpowiedzi na pytanie *unde malum?* – jest też bardziej naznaczona orientacją egzystencjalno–przeżyciową aniżeli poznawczą, co daje się zaobserwować, czytając dzieła Mikołaja Bierdajewa czy Lwa Szeszowa. Sawicki, analizując problem zła w myśli wyżej wymienionych filozofów, pokazuje, że jedyną możliwą odpowiedzią na problem cierpienia jest chrześcijaństwo (w odróżnieniu od buddyzmu i stoicyzmu), gdzie ofiara Chrystusa jest ukazywana jako doskonała forma współcierpienia, która prowadzi ostatecznie do przeobrażenia (przebóstwienia) całego świata. Także artykuł Lilianny Kiejzik poświęcony Sergiuszowi Bułgakowowi pokazuje, że pytanie o cierpienie i śmierć znajduje najpełniejszą odpowiedź na gruncie chrześcijaństwa, w czym znowu ujawnia się tendencja rosyjskich filozofów do prowadzenia rozważań na granicy filozofii i religii.

Podsumowując, można powiedzieć, że omawiana książka, a także cała seria, stanowi cenny materiał prezentujący ciągle mało znaną (choć budzącą coraz większe zainteresowanie) na gruncie polskim filozofię rosyjską. Miejmy nadzieję, że najbliższe lata przyniosą kolejne tomy będące monografiami, próbami syntetycznych ujęć rosyjskiej myśli filozoficznej, społecznej, religijnej i politycznej oraz antologie tekstów myślicieli zza naszej wschodniej granicy.

Marek Jeżewski